

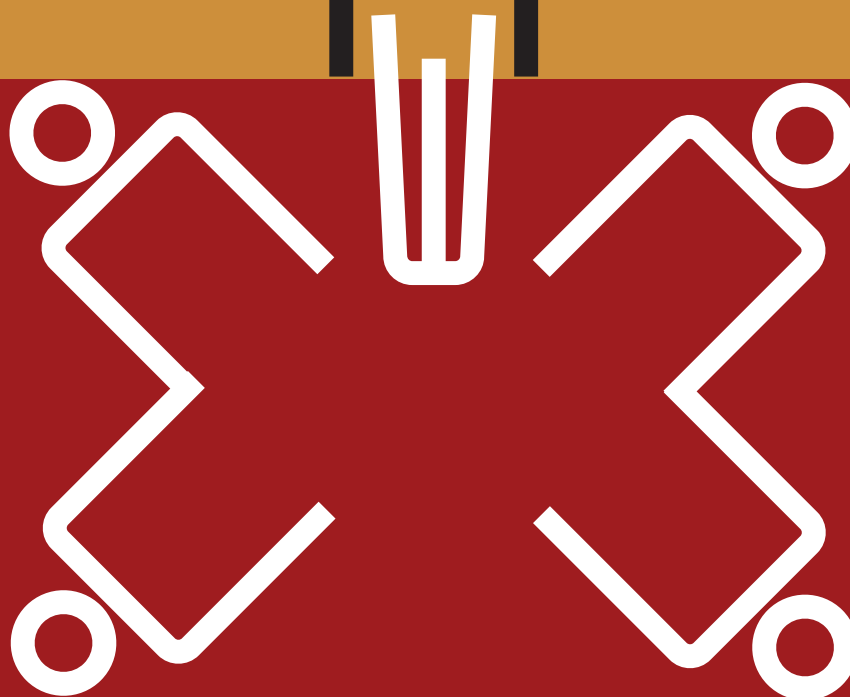

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Προς μια δημοκρατία χωρίς συλλογική διαμαρτυρία;

Δήμητρα Μαρέτα,
Διδάκτωρ Πολιτικής Θεωρίας του
Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ενώ η χώρα διέρχεται μια παρατεταμένη φάση πολλαπλών κρίσεων¹, παρατηρούνται παράλληλα εξελίξεις οι οποίες είναι δυνατό να έχουν ευρύτερο αντίκτυπο και να συντελούν σε έναν δομικό μετασχηματισμό της δημοκρατίας² όσον αφορά την ελληνική περίπτωση. Είναι βέβαιο ότι στην παρούσα φάση η δημοκρατία τόσο σε θεσμικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο υφίσταται πλήγματα, των οποίων η δυναμική και οι επιπτώσεις μπορεί να μην είναι ορατές αυτή τη στιγμή, είναι όμως πιθανό να μην είναι εύκολα αντιστρέψιμες όταν γίνουν ορατές. Το ίδιο ισχύει και για το κράτος δικαίου, το οποίο, αν και πάντοτε αδύναμο στην Ελλάδα, έχει αμφισβητηθεί έμπρακτα, καθιστώντας τον κρατικό μηχανισμό και τους διαχειριστές της κυβέρνησης τους βασικούς δρώντες που περιφρονούν και καταπατούν το δίκαιο πριν ακόμα και από κάποια μέλη του σώματος των πολιτών. Οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν από μια διαρκή διαδικασία αμφισβήτησης και καταστρατήγησης των δημοκρατικών και κρατικο-δικαιικών προϋποθέσεων έχουν μελετηθεί ενδελεχώς στο παρελθόν σε αντίστοιχες κρισιακές συνθήκες. Για παράδειγμα, οι παρατηρήσεις του Hermann Heller για το πώς αυτή η αμφισβήτηση και η περικοπή ελευθεριών και δικαιωμάτων έστρωσε το δρόμο για την «Πορεία προς τη Ρώμη» υπό τον Μπενίτο Μουσολίνι στην Ιταλία³ αλλά και η ανάλυση του Franz Neumann⁴ σχετικά με την ανάδυση των Ναζί στη Γερμανία του Μεσοπολέμου μπορούν να μας διαφωτίσουν σχετικά με αυτή την πορεία.

Όσον αφορά την τρέχουσα συγκυρία στην Ελλάδα, είναι βέβαιο ότι χαρακτηρίζεται από σημαντικές προκλήσεις για την έννοια και την ουσία της δημοκρατίας. Θα ήταν, ωστόσο, ανακριβές να ισχυριστούμε ότι η δημοκρατία για πρώτη φορά διέρχεται κρίση στην Ελλάδα. Ενδέχεται όμως να είναι η πρώτη φορά που τίθεται εν αμφιβόλω έμπρακτα και με τόση ένταση έπειτα από τη Μεταπολίτευση. Παρόλο που συνολικά η συγκυρία αυτή δεν έχει αναλυθεί επαρκώς, τουλάχιστον σε ακαδημαϊκό επίπεδο, και πολλές πλευρές της παραμένουν ανεπαρκώς φωτισμένες, στο κείμενο αυτό θα στρέψουμε την προσοχή μας σε μια παράπλευρη διαδικασία δομικού μετασχηματισμού της δημοκρατίας, ο οποίος επιχειρείται παράλληλα με τον γενικευμένο

¹ Αναφέρομαι εδώ τόσο στην ενεργειακή και πληθωριστική κρίση όσο και στην κρίση δημοκρατίας και κράτους δικαίου που έχει προκύψει από το ζήτημα των παρακολουθήσεων μέσω της ΕΥΠ αλλά και μέσω παράνομου λογισμικού. Καθώς θεωρώ ότι οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες είναι αρκούντως ενήμεροι/ες σχετικά με αυτές, δεν θα αναφερθώ στα χαρακτηριστικά τους ούτε στις επιπτώσεις τους εδώ.

² Η δημοκρατία είναι μάλλον από τη φύση της ρευστή και δυναμική, βλ. Takashi Inoguchi, Edward Newman and John Keane (επιμ.), *The Changing Nature of Democracy* (Tokyo; New York: United Nations University Press, 1998). Ωστόσο, εδώ η έννοια του μετασχηματισμού αναφέρεται σε αλλαγή του συγκροτησιακού πυρήνα των βασικών της αρχών, όπως θα γίνει σαφές παρακάτω.

³ Hermann Heller, Francisco José Conde and José Luis Monereo Pérez, *Europa y el fascismo* (Albolote, Granada: Editorial Comares, 2006).

⁴ Franz Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944* (New York: Oxford University Press and Harper & Row, 1966).

μετασχηματισμό των κοινωνικών και οικονομικών δομών της χώρας: στο μετασχηματισμό της δημοκρατίας σε μια δημοκρατία χωρίς συλλογική διαμαρτυρία⁵.

Περί διαμαρτυρίας και ανυπακοής

Η τρέχουσα αμφισβήτηση δεν είναι αποτέλεσμα στιγμιαίων διεργασιών ή μεμονωμένων συμβάντων. Αυτό που επέτρεψε αυτή την αμφισβήτηση έχει τις ρίζες του στη μακροχρόνια και επαναλαμβανόμενη καταπάτηση θεμελιωδών αρχών της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου μέσω της κατίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας επί των άλλων εξουσιών και της ταυτόχρονης απουσίας μηχανισμών ελέγχου και αντιστάθμισης αυτής της συγκέντρωσης εξουσίας στην κυβέρνηση, τόσο από τις άλλες δύο εξουσίες (νομοθετική, δικαστική) όσο και από την κοινωνία των πολιτών. Η συγκρότηση της παρούσας κυβέρνησης διαμέσου της ακόμα πιο συγκεντρωτικής εκδοχής του επιτελικού κράτους υπό τη γενικευμένη εποπτεία του πρωθυπουργού παγώνει την κατίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και επιτείνει τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του κράτους στη βάση ενός προσωποκεντρικού μοντέλου. Η εν λόγω τάση έχει οδηγήσει σε ορατή δυσλειτουργία του κοινοβουλίου, η οποία εντάθηκε στη διάρκεια της πανδημίας μέσω της ουσιαστικής εξουδετέρωσης των κοινοβουλευτικών μηχανισμών άσκησης ελέγχου, ενώ η λειτουργία της δικαιοσύνης στην Ελλάδα και ο ρόλος της στην εμπέδωση της αυταρχικότητας παραμένει προς το παρόν ένα πεδίο εκτός (ακαδημαϊκής) έρευνας, που θα είχε όμως πολλά να συνεισφέρει στην καλύτερη κατανόηση αυτής της διαδικασίας.

Την ίδια στιγμή, αναδύεται ένα καινούργιο φαινόμενο όσον αφορά την αντιμετώπιση των διαδηλώσεων και διαμαρτυριών. Στην Ελλάδα δεν είναι η πρώτη φορά που κινήσεις πολιτικής και κοινωνικής ανυπακοής αντιμετωπίζονται με περιορισμούς και περιστολή δικαιωμάτων. Υπάρχει, για παράδειγμα, μια μακρά παράδοση οι απεργίες στη συντριπτική τους πλειονότητα να κηρύσσονται παράνομες και καταχρηστικές. Η απαγόρευση συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων είναι, επίσης, κάτι που με το οποίο έχουν βρεθεί αντιμέτωποι και αντιμέτωπες διαδηλωτές και διαδηλώτριες στο παρελθόν. Όμως αυτή η σχεδόν καθολική απαγόρευση που εμφανίζεται σήμερα μέσω της καταστολής και της συκοφάντησης κάθε σχεδόν κίνησης διαμαρτυρίας εγκαινιάζει ένα καινούργιο δόγμα και μια καινούργια έννοια της δημοκρατίας: μιας δημοκρατίας που μπορεί να εκφράζεται μόνο στην εκλογική

⁵ Ο όρος «συλλογική διαμαρτυρία» χρησιμοποιείται συνοπτικά για όλες τις μορφές με τις οποίες κοινωνικές ή πολιτικές ομάδες εκφράζουν δημόσια την αντίθεσή τους σε κυβερνητικές πολιτικές ή τα αιτήματά τους, όπως οι πορείες, οι συγκεντρώσεις, οι πράξεις ακτιβισμού κ.ά.

διαδικασία, χωρίς να υπάρχει καμία αμφισβήτηση και διαμαρτυρία στο διάστημα που μεσολαβεί από τη μία εκλογική διαδικασία μέχρι την επόμενη.

Η συλλογική διαμαρτυρία είναι ένα από τα συστατικά στοιχεία της αντιπροσωπευτικής και φιλελεύθερης δημοκρατίας: Η τελευταία φυσικά αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να εκφράζει και να συμπεριλαμβάνει στις αποφάσεις και τις πολιτικές της το σύνολο των πολιτών μιας χώρας αλλά — στην καλύτερη περίπτωση— την πλειοψηφία τους, αφήνοντας στη μειοψηφία τη δυνατότητα να εκφράζει με διάφορους τρόπους την αντίθεσή της σε αυτές. Ο σεβασμός στη μειοψηφία συνιστά θεμελιώδη αρχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας και μία από τις αρχές που τη διαχωρίζει από άλλες μορφές της δημοκρατίας αλλά και από τα αυταρχικά καθεστώτα.

Η διαμαρτυρία, μια μορφή κοινωνικής ανυπακοής, συνήθως δεν αποτελεί κίνδυνο για τους πολιτικούς θεσμούς ούτε για τη νομιμότητά τους. Αντίθετα, αυτό που συνήθως επιδιώκει είναι να δηλώσει την αντίθεσή της, να διαμαρτυρηθεί για τα πρακτικά αποτελέσματα και τις συνέπειες συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών. Κατά κανόνα, αποδέχεται και σέβεται την έννομη τάξη, δεν επιδιώκει ούτε να την αμφισβητήσει συνολικά ούτε, πολύ περισσότερο, να την ανατρέψει. Όπως σημειώνει ο Bernard Harcourt, «η κοινωνική ανυπακοή στοχεύει όχι στο να αντικαταστήσει τους νομοπαρασκευαστικούς θεσμούς ή τη δομή της νόμιμης κυβέρνησης, αλλά μάλλον να αλλάξει τους υπάρχοντες νόμους καταδεικνύοντας την αδικία τους»⁶. Υπό αυτή την έννοια, η διαμαρτυρία δεν απειλεί την κυβέρνηση, ούτε ίσως και τον κεντρικό της πολιτικό σχεδιασμό: λειτουργεί περισσότερο διορθωτικά και παρεμβατικά παρά ανατρεπτικά.

Από την έμπρακτη κατάργηση της ανυπακοής στον επιδιωκόμενο μετασχηματισμό

Η τρέχουσα εμπειρία δείχνει ότι οι διαμαρτυρίες αυτές πλέον δεν γίνονται ανεκτές. Έχουν κατασταλεί βίαια οι διαδηλώσεις για διάφορες επετείους (για παράδειγμα, της 17ης Νοεμβρίου ή της 6ης Δεκεμβρίου), οι διαμαρτυρίες για την εγκατάσταση της πανεπιστημιακής αστυνομίας τόσο στο ΑΠΘ όσο και στο ΕΜΠ, πρόσφατα οι πορείες για την καταγγελία ομαδικού βιασμού στο ΑΤ Ομονοίας, σχεδόν όλες οι πορείες αλληλεγγύης σε κρατούμενους απεργούς πείνας ή διαμαρτυρίας για το gentrification του κέντρου της Αθήνας, η πολυπληθής συγκέντρωση ενάντια στην αστυνομική βία κατά τη διάρκεια των lockdowns στη Νέα Σμύρνη τον Μάρτιο του 2021, όπως επίσης και

⁶ W. J. T. Mitchell, Bernard E. Harcourt and Michael T. Taussig, "Political Disobedience," in *Occupy: Three Inquiries in Disobedience* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 2013), σελ. 47.

συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας για τις γυναικοκτονίες, ενώ πράξεις ακτιβισμού έχουν περιοριστεί και περισταλεί, χαρακτηριζόμενες ως επιθέσεις. Άλλες διαμαρτυρίες είχαν εν τoις πράγμασι απαγορευθεί, είτε μέσω της εφαρμογής του «νόμου Χρυσοχοΐδη»⁷ είτε μέσω των εξόχως προβληματικών περιορισμών του δικαιώματος του συνέρχεσθαι εντός του πλαισίου των μέτρων περιορισμού της διασποράς του SARS-COV-2, ενώ κάποιες φορές αυτό έχει συμβεί χωρίς κάποιο προκάλυμμα και επίκληση νόμου. Αξίζει να τονιστεί ότι το πρόσχημα της προστασίας της δημόσιας υγείας από τη διασπορά του SARS-COV-2, προκειμένου να απαγορευθούν συγκεντρώσεις και πορείες διαμαρτυρίας, δεν έχει χρησιμοποιηθεί ούτε καν στις Ηνωμένες Πολιτείες επί Donald Trump, όταν έλαβαν χώρα οι μεγάλες διαδηλώσεις του Black Lives Matter έπειτα από τη δολοφονία του George Floyd. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι όποιες διαμαρτυρίες συνέβησαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των πολύμηνων lockdowns —εκ των πιο μακροχρόνιων σε όλο τον πλανήτη— συκοφαντήθηκαν από την κυβέρνηση, σε μια προσπάθεια να κατηγορηθούν ως υπεύθυνες για τη διασπορά του SARS-COV-2 και τους χιλιάδες θανάτους στη διάρκεια της πανδημίας. Διαγράφεται έτσι συνολικά μια απόπειρα να εξουδετερωθεί η διαμαρτυρία ως κοινωνική δυνατότητα και ως θεμελιακή συνιστώσα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Εισάγεται σταδιακά ένα νέο παράδειγμα δημοκρατίας, στο οποίο η κοινωνία θα εκφράζεται αποκλειστικά στις εκλογές και θα στερείται της δυνατότητας να ελέγχει με οποιονδήποτε τρόπο ή να ασκεί κριτική στις εφαρμοζόμενες πολιτικές.

Η επίθεση στο συνδικαλισμό και στην απεργία, που επίσης είναι μορφές διαμαρτυρίας και κοινωνικής ανυπακοής, θα μπορούσε να ερμηνευθεί μέσα σε αυτό το πλαίσιο του μετασχηματισμού σε μια δημοκρατία χωρίς διαμαρτυρία. Ενώ η κήρυξη των απεργιών ως παράνομων και καταχρηστικών, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν είναι κάτι καινούργιο, το να νομοθετείται ένα νομικό πλαίσιο το οποίο ουσιαστικά δεν επιτρέπει καμία απεργία να κρίνεται νόμιμη και μη καταχρηστική συνιστά μια καινοτομία που χρειάζεται να εξεταστεί περαιτέρω. Η Ελλάδα δεν είναι η μοναδική χώρα που υπονομεύει συστηματικά και οργανωμένα το δικαίωμα τόσο στο συνδικαλισμό όσο και στην απεργία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις προσλαμβάνουν νομικές εταιρείες προκειμένου να τις συμβουλεύουν πώς να αποφύγουν τη συγκρότηση σωματείων και συνδικάτων. Με αυτό τον τρόπο, ενώ ο συνδικαλισμός είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο και προστατευόμενο δικαίωμα των εργαζομένων, οι εταιρείες πετυχαίνουν να αποτρέπουν τη συγκρότηση συνδικάτων, σε μια

⁷ Πρόκειται για τον ν. 4703/2020, ο οποίος προβλέπει περιορισμούς στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και πορείες, καθώς, μεταξύ άλλων, προβλέπει να ορίζεται οργανωτής και υπεύθυνος που θα γνωστοποιείται εκ των προτέρων στην Ελληνική Αστυνομία και γενικότερα άσκηση του σχετικού δικαιώματος «κατά τρόπον ώστε να μην εκτίθεται σε σοβαρό κίνδυνο η δημόσια ασφάλεια και να μην διαταράσσεται υπέρμετρα η κοινωνικοοικονομική ζωή ορισμένης περιοχής».

πρακτική που στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι γνωστή ως «union avoidance» (συνδικαλιστική αποφυγή)⁸.

Στην Ελλάδα η τρέχουσα νομοθεσία καθιστά σχεδόν αδύνατο το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην απεργία αλλά και στη συνδικαλιστική δράση μέσω της θέσμισης προϋποθέσεων για την κήρυξη μιας απεργίας ή τη συγκρότηση σωματίου. Ο νόμος 4808/2021, γνωστός ως «νόμος Χατζηδάκη», που τα συνδικάτα έχουν χαρακτηρίσει «νόμο-έκτρωμα», «αντεργατικό», «αντικοινωνικό» και «αντιδημοκρατικό», συμβάλλει στο μετασχηματισμό σε μια δημοκρατία χωρίς διαμαρτυρία και ανυπακοή. Πέρα από τα πλήγματα που επιφέρει στην προστασία των εργαζομένων έναντι της εργοδοσίας, ο νόμος αυτός συντελεί στο να ελαχιστοποιηθούν οι απεργίες και οι απεργιακές συγκεντρώσεις. Με δεδομένο ότι οι απεργίες και οι σχετιζόμενες με αυτές πορείες στην Ελλάδα είναι αρκετά μειωμένες αλλά και αδύναμες τα τελευταία 10 περίπου χρόνια, οι επιπλέον νομοθετικές προβλέψεις που τις καθιστούν ακόμα πιο δύσκολες, σε σημείο αποτροπής, είναι μια ακόμα ψηφίδα αυτού του δομικού μετασχηματισμού που επιχειρείται. Φαίνεται πως αυτές οι πρακτικές της union avoidance δεν προωθούνται στην Ελλάδα από τις εταιρείες, αλλά από το ίδιο το κράτος.

Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται μια δημοκρατία που εμποδίζει τους/τις πολίτες/πολίτιδες να εκφράζονται για τέσσερα χρόνια και ταυτόχρονα είναι πιο εύκολα χειραγωγήσιμη από μηχανισμούς προπαγάνδας, οι οποίοι στην Ελλάδα έχουν αποδείξει τη δύναμη και την αποτελεσματικότητά τους. Από την απουσία ελέγχου της εξουσίας μέχρι την κατάχρηση των δημοσκοπήσεων και από την απροκάλυπτη προπαγάνδα των παραδοσιακών και mainstream MME μέχρι την παραπληροφόρηση και την πόλωση των social media, η δημοκρατία που αρθρώνεται με αυτό τον τρόπο αφενός είναι περισσότερο εφικτό να χειραγωγείται και αφετέρου απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από τη συζήτηση περί του περιεχομένου της και των σκοπών της, περιοριζόμενη σε εκλογική διαδικασία επιβράβευσης ή αποδοκιμασίας πολιτικών προσώπων και κυβερνήσεων. Με αυτό τον τρόπο μετασχηματίζεται από μια πολιτική και κοινωνική έννοια σε μια ουσιαστικά τεχνοκρατική διαδικασία επιλογής πολιτικού διαχειριστή. Ωστόσο, αυτή η φαινομενικά απο-πολιτικοποιημένη δημοκρατία παραμένει βαθύτατα πολιτική, εφόσον επιδιώκει να απο-νοηματοδοτήσει και να εξουδετερώσει πολιτικά οποιαδήποτε συζήτηση περί του πολιτικού και να επιβάλει ως μοναδική δυνατότητα την περιορισμένη αντιπροσωπευτική δημοκρατία που νομιμοποιείται αποκλειστικά μέσω της εκλογικής διαδικασίας.

⁸ Logan, J. (2020). The U.S. Union Avoidance Industry Goes Global. *New Labor Forum* 29 (1), σελ. 76–81.

Καταληκτικές σκέψεις

Αυτοί οι περιορισμοί στις μορφές διαμαρτυρίας λαμβάνουν χώρα σε μια περίοδο που καταγράφονται μια σειρά από σημαντικές δυσλειτουργίες των πυλώνων αυτού που είθισται να θεωρείται μια σύγχρονη φιλελεύθερη και αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Το κοινοβούλιο λειτουργεί με περιορισμένες δυνατότητες παρέμβασης και ελέγχου μέσω της κατίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας επί της νομοθετικής, οι ενέργειες της δικαιοσύνης κρίνονται ανεπαρκείς και δυσανάλογες σε σχέση με όσα διακυβεύονται και τα οποία θα απαιτούσαν την παρέμβαση και προστασία της και τα ΜΜΕ κινούνται μεταξύ προπαγάνδας και εξυπηρέτησης πολιτικών σκοπιμοτήτων και προσωπικών επιχειρηματικών επιδιώξεων. Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, η εκτελεστική εξουσία έχει διογκωθεί εξίσου δυσανάλογα (ήδη τουλάχιστον από την περίοδο του πρώτου lockdown και μέσω της διακυβέρνησης με επαναλαμβανόμενες Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου και μέσω του καθεστώτος εξαιρέσεως για πράξεις, αποφάσεις και χρηματοδοτήσεις, ακόμα και αφότου έχουν αρθεί όλα τα σχετικά με την πανδημία μέτρα, συνεχίζοντας μια προβληματική πρακτική νομοθέτησης, που είχε ξεκινήσει ήδη από το 2010 και το πρώτο μνημόνιο), λειτουργώντας ουσιαστικά εκτός κάθε διαδικασίας διαβούλευσης, συναίνεσης και λογοδοσίας. Επιπλέον, η χώρα βυθίζεται ολοένα και περισσότερο σε έναν σύγχρονο ανορθολογισμό, που τροφοδοτείται από την καλλιέργεια και διάδοση θεωριών συνωμοσίας σε κρίσιμα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα και από την όξυνση της εθνικιστικής ρητορικής. Εντός αυτού του πλαισίου, η κοινωνική ανυπακοή και η συλλογική διαμαρτυρία μπορούν να είναι μηχανισμοί ελέγχου της εξουσίας και εξισορρόπησης των αντικρουόμενων και ανταγωνιστικών δυνάμεων και δυναμικών στην κοινωνία. Αντ' αυτού, η συστηματική απόπειρα φίμωσης και καταστολής της όποιας κοινωνικής αντίδρασης μπορεί να οδηγήσει σε ολοκλήρωση αυτού του εν εξελίξει δομικού μετασχηματισμού της δημοκρατίας.

Ο Henry David Thoreau, υπερασπιζόμενος την κοινωνική ανυπακοή, γράφει, μεταξύ άλλων, πως «η πρόοδος από μια απολυταρχική μοναρχία σε μια περιορισμένη μοναρχία, από μια περιορισμένη μοναρχία σε μια δημοκρατία είναι η πρόοδος προς έναν αληθινό σεβασμό του ατόμου. [...] Δεν θα υπάρξει ποτέ ένα πραγματικά ελεύθερο και διαφωτισμένο κράτος μέχρι το κράτος να αναγνωρίσει το άτομο ως την υψηλότερη και ανεξάρτητη δύναμη από την οποία όλη η δική του δύναμη και εξουσία απορρέουν και να του φέρεται ανάλογα»⁹. Αν και δηλώνει απαισιόδοξος ως προς μια τέτοια εξέλιξη του

⁹ Henry David Thoreau, *Civil Disobedience* (Mozambique, 2001), σελ. 29.

κράτους, ο Thoreau αναγνωρίζει σε αυτή την εξέλιξη την κίνηση της προόδου που μπορεί να οδηγήσει στη δημοκρατία. Με δεδομένο ότι στην ελληνική πραγματικότητα δημιουργείται ένα πλέγμα πρακτικών και θεσμίσεων που έχει τη δυνατότητα να φέρει εις πέρας αυτόν το μετασχηματισμό, φαίνεται ότι αυτή την περίοδο η ελληνική δημοκρατία ακολουθεί μια αντίστροφη πορεία σε σχέση με εκείνη που περιγράφει ο Thoreau, η οποία είναι σαν να οδηγεί από την (ελλιπή και αδύναμη, «καχεκτική», για να δανειστούμε το χαρακτηρισμό του Ηλία Νικολακόπουλου¹⁰) δημοκρατία σε κάποιας μορφής αυταρχισμό. Εκτός φυσικά και αν η δυναμική της κοινωνίας αποτρέψει την ολοκλήρωση αυτής της αντίστροφης πορείας ή αν η κοινωνική ανυπακοή μετατραπεί σε πολιτική¹¹. Αν δηλαδή αμφισβητήσει τον τρόπο με τον οποίο κυβερνιέται η χώρα συνολικά, τον τρόπο με τον οποίο επιβάλλονται και γίνονται σεβαστοί οι νόμοι και οι επιπτώσεις τους και αντισταθεί στο νεοφιλελεύθερο δόγμα που έχει επικρατήσει μεταπολεμικά σε πολλές χώρες και στην Ελλάδα τα τελευταία περισσότερα από 15 χρόνια.

¹⁰ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, 1^η έκδοση. (Αθήνα: Πατάκης, 2001).

¹¹ Δανείζομαι εδώ τον όρο της πολιτικής ανυπακοής έτσι όπως τον έχει διατυπώσει ο Harcourt στο Mitchell, Harcourt and Taussig, "Political Disobedience," σελ. 47.

ΕΝΑ

Ίνστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Ζαλοκώστα 8, 2ος όροφος
Τ.+30 210 3647912

info@enainstitute.org
enainstitute.org